

Pokrof

OOSTERSE CHRISTENEN, KERKEN EN CULTUREN

JAARGANG 67

NUMMER 4

SEPT-OKT 2020

- 3 Mokranjac** – Paul Baars
- 6 Herman van Alaska** – Huub Vogelaar

Sint-Herman van Alaska had een speciale verhouding met dieren. Hier met een hermelijn.

- 9 Het leven van pater Frans van der Lugt** – Karien van Heeswijk
- 12 Meditatie: Goed gelovig?**
– Nick Pouls
- 15 In de ban van de heilige berg**
– Nick Pouls
- 19 De waardigheid van de leek**
– Paul Evdokimov
- 23 Byzantijnse Liturgie XXXII: Kleine waterwijding**
– Leo van Leijsen

Deze Pokrof opent met een artikel over Mokranjac, de Servische componist wiens muziek nog steeds gezongen wordt in de Servisch-orthodoxe Kerk. Het tweede artikel handelt over Sint-Herman van Alaska, die onder de Aleoeten en andere inheemse volkeren van Alaska missioneerde. Daarna volgt een blik op het leven van pater Frans van der Lugt, die in 2014 in Syrië werd vermoord. De meditatie verhaalt over Nicolaas de Dwaas hoe die tsaar Iwan de Verschrikkelijke weerhield van de vernietiging van de stad Pskov. Verder komt het onderzoek ter sprake naar de hoogmiddeleeuwse handschriften van de Berg Athos. De waardigheid van de leek volgens de Russisch-Franse theoloog Paul Evdokimov komt ter sprake in een uit het Frans vertaald artikel. Deze editie van Pokrof sluit af met de rubriek 'Byzantijnse Liturgie', dit keer over de zogeheten kleine waterwijding.

Veel leesplezier,

Leo van Leijsen, redactiesecretaris

De illustraties op de omslag:

Voorzijde: Tronende Moeder Gods. Grieks.

Achterzijde: St. Alexander van Constantinopel.

Wellicht van het Servische klooster Hilandari op Athos, vroeg 17^e eeuw.

Pokrof verschijnt vijfmaal per jaar en is een uitgave van de Katholieke Vereniging voor Oecumene Athanasius en Willibrord

Redactie: Paul Baars (hoofdredacteur), Dolf Bruinsma, Geert van Dartel, Leo van Leijsen (redactiesecretaris), Johan Meijer, Nick Pouls, Katja Tolstaja, Igljka Vassileva-van der Heiden, Huub Vogelaar.

Administratie en redactiesecretariaat:

Pokrof, Emmaplein 19D,
5211VZ 's-Hertogenbosch, tel: 073-7370026,
e-mail: secretariaat@oecumene.nl, website:
<http://www.oecumene.nl/Publicaties/Pokrof>

De auteurs zijn verantwoordelijk voor de inhoud van hun bijdragen en geven niet de mening van de redactie weer. De redactie is verantwoordelijk voor titels en tussenkopjes alsook voor foto's en hun onderschriften. Voor mogelijke onjuistheden in aankondigingen van liturgievieringen en evenementen kan de redactie niet aansprakelijk worden gesteld. De redactie behoudt zich het recht voor ongezonder reacties in te korten of niet te plaatsen. Opzeggingen dienen vóór 1 december in

's-Hertogenbosch te geschieden, anders wordt men verondersteld abonnee te blijven.

De abonnementsprijs is €22,50 voor Nederland, voor het buitenland €27,50, giro IBAN: NL 61 INGB 0005679145 (BIC: INGBNL2A) t.n.v. Tijdschrift Pokrof, 's-Hertogenbosch.

Opmaak: VANDARTEL, Oss.
Drukwerk: Laumé Mediapartners.

Stevan Stojanović Mokranjac (1856 - 1914)

Vader van de Servische muziek

Als bibliotheekmedewerker van het Instituut voor Oosters Christendom kreeg ik onlangs het volledige werk van Stevan Mokranjac onder ogen, tien dikke delen die tussen 1992 en 1996 in Belgrado zijn uitgegeven. Het zat in de nalatenschap van Sacha Teunissen, dirigent van verschillende Byzantijnse en Orthodoxe kerkkoren. Een deel van zijn kerkmuziek wordt nog steeds veel gebruikt. Ik had er in de Servische parochie van Nijmegen al kennis mee gemaakt. De serie bevat ook samenvattingen in het Engels. Daardoor kon ik er eens dieper in duiken.

↑ Stevan Mokranjac. (Foto: Wikimedia Commons)

Levensloop Stevan Stojanović

Stevan Stojanović Mokranjac werd in 1856 geboren in Negotin, een Servisch stadje vlak bij de Roemeense en Bulgaarse grens. Mokranjac is zijn koosnaam, waarmee hij beroemd is geworden. Mokranja is het dorp waar zijn familie oorspronkelijk vandaan kwam. Als kind deed hij in het plaatselijk kerkkoor zijn eerste ervaring op met zang en liturgie. De invloed van het Westen op de Servische cultuur was in die tijd groot. Welgestelde families lieten hun kinderen graag in het Westen studeren. Stevan studeerde van 1880 tot 1885 aan verschillende Westerse conservatoria: eerst in München bij Josef Rheinberger, een laatromantische rooms-katholieke kerkmusicus, later in Rome bij Alessandro Parisotti, die vooral klassieke liederen en aria's componeerde, en tot slot in Leipzig bij de componist Carl Reinecke en bij Salomon Jadassohn, muziekpedagoog en voorzanger van de synagoge. Tijdens vakanties ging hij terug naar Servië en trok door het platteland om onderzoek te doen naar volksmuziek. Hij had dus een

heel brede ervaring en opleiding, zowel Westers als traditioneel Servisch.

In 1887 vestigde hij zich definitief in Belgrado, waar hij dirigent werd van de eerste koorvereniging van Belgrado Het koor vertolkte Servische volksmuziek en composities van Mokranjac zelf. Het koor had succes en hield tournees in de omringende landen, Rusland en Duitsland. In 1899 richtte hij de Servische Muziekschool op, waarvan hij tot zijn dood de directeur was, en in datzelfde jaar het eerste strijkkwartet van Servië, waarin hij zelf cello speelde. Soms viel hij als dirigent in bij andere koren, o.a. bij het Joodse Servische koor. In 1906 werd hij lid van de Servische Academie van Wetenschappen. Omdat zijn gezondheid achteruit ging moest hij een deel van deze activiteiten geleidelijkaan opgeven. In 1914 verhuisde de familie naar Skopje om de gevolgen van de Eerste Wereldoorlog te ontlopen, waar hij hetzelfde jaar stierf. Hij heeft een groot en veelzijdig oeuvre nagelaten: publicaties met onderzoek naar volksmuziek, nieuwe compositi-

Het geboortehuis van Mokranjac. (Foto: Wikipedia)

en Kosovo, waar hij ook enkele Turkse melodieën noteerde. Hij gaf bij de partituur steeds aan bij welke gelegenheid het lied gezongen werd (bruiloft, begrafenis, liefde, oogst, Paasfeest, arbeid, Slavafeest), waar hij het gehoord had en van wie, hoe je het moest interpreteren en hoe je er eventueel op kon dansen.

Hij legt ook de rituelen uit: “Wanneer iemand de laatste adem uitblaast,

ties geïnspireerd op volksmuziek, veel kerkmuziek in traditionele en in moderne Westerse stijlen. Zijn oeuvre is bij altijd a capella (zonder begeleiding), zoals gebruikelijk in de Orthodoxe kerk.

Onderzoek naar folklore

In de 19e eeuw beleefden Europa en Servië de opkomst van de romantiek. Men ging op zoek naar het unieke karakter, naar de ‘ziel’ van het eigen volk. Het Duitse woord daarvoor is ‘Volks-tümlichkeit’, in het Russisch vertaald met ‘Naródnostj’. Die ziel zou o.a. te vinden zijn in de volksmuziek op het platteland. In Rusland werkte Vasilij Andréjev (1861-1918) de volksmuziek om voor ensembles van balalaika’s en domra’s (beide snaarinstrumenten, red.) in navolging van de toenmalige mandolineorkesten in Frankrijk en Italië. Dat genre bleef populair in de Sovjet-Unie en in de emigratie. Het werd later versimpeld in een stijl, die mijn Russische muziekvrienden nu kritisch ‘street-proletarian’ noemen. Andrejev stierf plotseling in 1918 tijdens een tournee voor soldaten van het Rode Leger aan het front. Hij had voor de revolutie gekozen en haalde dus alle religieuze elementen uit de volksmuziek weg. Mokranjac had een meer moderne wetenschappelijke benadering. Hij wilde volksmuziek weergeven “zoals het door de mensen zelf gezongen werd”, onbewerkt, niet gecensureerd en dus inclusief de religieuze tradities. Hij kon nog geen gebruik maken van opnameapparatuur en moest het dus hebben van zijn gehoor en geheugen. Hij deed vooral onderzoek in de regio’s Levac

moet men bij het hoofdeind van het bed een kaars aansteken. De weduwe of wanneer er geen weduwe is iemand anders, moet naar buiten gaan en in de tuin of op een plaats waar het goed hoorbaar is beginnen klaagzangen te zingen. ....” Wanneer je alles optelt wat hij heeft gepubliceerd en wat later in zijn privé-archief terug gevonden is, kom je op zo’n 420 liederen en melodieën. Volksmuziek bleef de belangrijkste inspiratiebron van Mokranjac en hij verwerkte die in veel van zijn composities in westerse stijlen. Hij stond daarin in Midden-Europa niet alleen. Béla Bartók (1881- 1945) heeft veel onderzoek gedaan naar Roemeense en Hongaarse volksmuziek in zijn geboortestreek Transsylvanië. Hij had al wel de beschikking over opnameapparatuur. Dat is uiteindelijk in drie dikke delen uitgegeven door Martinus Nijhoff (Den Haag, 1940), nog steeds een standaard-werk. “Het waren de gelukkigste dagen van mijn leven die ik in dorpen te midden van de boeren doorbracht”, zegt Bartók, wiens leven ongelukkig eindigde in de VS. En dat klinkt voortdurend door in zijn eigenzinnige neoklassieke composities.

Kerkmuziek

Mokranjac heeft zich in twee heel verschillende stijlen van kerkmuziek begeven. De eerste stijl noemt men nu ‘naródnije’ (volks-zang). Hij had daarmee als kind al kennis gemaakt en later opnieuw tijdens zijn tochten door het platteland. Het zijn geen nieuwe composities, maar bewerkingen, vereenvoudigingen van de traditionele eenstemmige zang soms

ondersteund door een “ison” (bourdontoon of droon). De improvisatie en de regionale verschillen, die traditioneel gebruikelijk waren, verdwenen. De ingewikkelde versieringen en de microtonen liet hij weg. Alles noteerde hij in moderne Westerse muzieknotatie en niet meer in de veel moeilijkere herziene Griekse notatie van rond 1820. Zo is een deel van de rijkdom van de traditionele zang verloren gegaan, maar het is daardoor wel veel makkelijker uitvoerbaar geworden. Je kunt het met één of enkele zangers goed uitvoeren. Ook het kerkvolk kan belangrijke gebeden meezingen. Het zijn in onze oren vaak vrolijke en krachtige melodieën. De taal is soms Kerkslavisch, soms modern Servisch. Alle belangrijke gebeden, de vaste en de wisselende gezangen, de Goddelijke liturgie, de troparen en kondaken, de feesten zijn zo door hem bewerkt. Belangrijk is zijn uitgave van het achttongenboek (okto-echos) in 1908. Zijn interpretatie is in de Servische kerk standaard geworden en heeft de oudere zangwijzen verdrongen. De laatste jaren hebben enkele specialisten als Pavle Aksentjévic en Divna Lubójevic die oude tradities weer uit de handschriften naar voren gehaald en uitgevoerd.

Daarnaast heeft Mokranjac gecomponeerd in de moderne Westerse stijlen van zijn tijd. Het gaat dan om de meest bekende liturgische diensten als de Goddelijke Liturgie, de parastas (dodenherdenking), het feest van de heilige Sava (de eerste Servische aartsbisschop) en bekende ‘tophits’ als de Akathist, de Geloofsbelijdenis en het Onze Vader, waarop bijna alle moderne Orthodoxe componisten zich hebben geworpen. Ik hoor er de invloed van zijn leermeester Josef Rheinberger in terug. Volgens zijn uitgevers zie je ook invloed van de Italiaanse componist Palestrina (ong. 1525-1594), voor wie Mokranjac een grote bewondering

had. Het is soms behoorlijk pittig. Je hebt er echt een groter en goed getraind gemengd koor voor nodig. Je krijgt een concert in de liturgie, wat een ongelukkige combinatie is. Gelovigen worden toehoorders en koorzangers betaalde medewerkers in plaats van leden van een bidende gemeenschap, die opgenomen worden in het ritueel. Maar populair was het zeker.

Wereldse concertmuziek

Het meeste werk van Mokranjac is dus religieus van aard. Zijn ‘wereldse’ repertoire is minder omvangrijk, en geïnspireerd op volksmuziek. Het meest bekend zijn ‘Rukovet’ (verzameling liedjes) 1 t/m 25 en een aantal feesthymnes voor officiële gelegenheden.

Gedachtenis

Mokranjac is buiten Servië onbekend gebleven. Mogelijk komt dat doordat in het Westen minder aandacht was voor een klein land als Servië. In de ideologie van het communistische Joegoslavië was voor religieuze muziek geen plaats. Er was juist wel plaats voor, weliswaar gecensureerde volksmuziek. Tot 1960 was er in het Westen nauwelijks een Servische diaspora, terwijl er wel een grote Russische diaspora was, die al een duidelijk zichtbaar en hoorbaar kerkelijk leven had opgebouwd. In Servië eert men hem nog steeds en terecht! Hij was een veelzijdig musicus. Hij heeft veel Servische cultuur bewaard en nieuwe geschapen, maar hij was geen bekrompen nationalist. Hij leefde niet in een ivoren toren, maar heeft veel organisatorisch werk gedaan en veel mensen onderwezen. Hij heeft een begin gemaakt met wetenschappelijk onderzoek naar Servische volksmuziek. Na zijn dood werd hij de ‘vader van de Servische muziek’ genoemd. Zijn geboortehuis is in 1966 gerenoveerd en als museum ingericht. In de tuin werd een monument geplaatst. De door hem opgerichte muziekschool kreeg na zijn dood een nieuwe naam: de Mokranjac Muziek School. Op de bankbiljetten van 50 dinar van Servië is hij afgebeeld, een soort geseculariseerde icoon. Het verdwijnen van het communisme maakte de weg vrij voor een degelijke en volledige uitgave van zijn werk. Een beter erfbetoon kan niet.

Paul Baars

Servisch biljet van 50 dinar met beeltenis van Mokranjac.
(Foto: Wikipedia)

Herman van Alaska:

Een lekenmonnik

Aanleiding

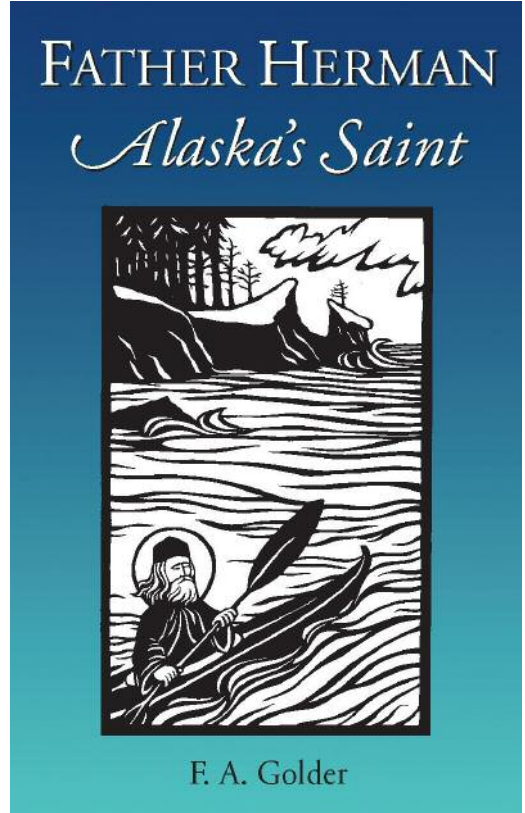
Dit jaar is het 50 jaar geleden dat in de Verenigde Staten de "Orthodoxe Kerk in Amerika" (Orthodox Church in America, OCA) werd opgericht. Ook 50 jaar terug werd monnik Herman van Alaska heilig verklaard. Hij geldt als de grondlegger van de (Russische- maar thans onafhankelijke) Orthodoxe Kerk op het Noord-Amerikaanse continent. Over hem, zijn leven en actualiteit gaat dit artikel. Ter gelegenheid van dit feestelijk jubileum heeft de kerk een synode van haar bisschoppen gepland voor augustus 2020 in Kodiak, Alaska, waar Vader Herman in 1794 voet aan wal zette.

Voor sommige christenen in Nederland en ook voor mij is deze Russische heilige bekend via een televisieprogramma 'Eilanden van Amerika' (Islands of America) dat hem vorig jaar kort 'in beeld bracht'. De documentaire richtte zich op twee eilanden bij Alaska: het grote eiland Kodiak (waar presentator Martin Clunes op safari ging naar de Kodiak-beer, de grootste bruine beer van Amerika) en het nabijgelegen kleinere met dicht naaldbos bedekte eiland Spruce, het latere vluchtoord van Vader Herman in het begin van de 19^e eeuw. Hij is gekend voor zijn toewijding en wilskracht om de inheemse bevolking te beschermen tegen de brute uitbuiting door Russische kolonisten in Alaska einde 18^e en begin 19^e eeuw.

Alaska ('het grote land') in de tweede helft van de 18^e eeuw.

Russische inname door bonthandelaren.

Alaska werd midden 18^e eeuw een nieuwe Russische kolonie van bonthandelaren na de ruwe overtocht over zee vanuit Siberië. Bij elkaar woonden er maximaal 500 Russen veelal verspreid langs de kustlijn. De huidige geografische kaart kent nog steeds veel Russische namen. De kolonisten bestonden uit pelsjagers, bonthandelaars, kozakken, avonturiers, vrijheidszoekers en wat orthodoxe oudgelovigen. De meesten kwamen uit Siberië en het doel was hoofdzakelijk rijk worden van de bonthandel

Herman van Alaska in een kajak. Omslag van een boek over hem.

(fur rush), want de kustwateren van Alaska waren zeer rijk aan zeeotters, zeeleeuwen en zeehonden. De begeerde vachten werden verkocht aan China en gebruikt voor militaire uniformen in Moskou.

De gevolgen van de eerste contacten met de 'Amerikanen' op het immense schiereiland bleken voor de toenmalige bevolking rampzalig. De bestaande populatie werd gedecimeerd omdat ze niet bestand was tegen de geïmporbeerde ziektes. Wederzijdse confrontaties verliepen behoorlijk gewelddadig en de Russen eisten een belasting in natura: beverhuiden. Langzamerhand kwamen er ook andere verhoudingen: huwelijken met inheemse vrouwen

wat leidde tot betere handelsverhoudingen. De kolonisten hielden orthodoxe lekendiensten waarbij hun zang de lokale bevolking aansprak, die door de Joepik-bevolking werd geïnterpreteerd als 'Russische dansen'. Regelmatig werden de Russen peetvader, een fenomeen dat aansloot bij de bestaande voorouderverering. In het sjamanisme zagen de Siberische leken-christenen op hun beurt overeenkomsten met hun orthodoxe geloof. Uit de gemengde relaties kwamen kinderen voort die nog tot vandaag creolen worden genoemd. Ze werden gedoopt en tweetalig opgevoed. Jongens werden voor verdere educatie naar Rusland gestuurd.

De kerk in het kielzog van de bonthandelaren. Missiepost Kodiak (1794-1837)

De leider van de handelspost op Kodiak had de tsarina en tsaar gevraagd om een priester, maar kreeg een heuse Orthodoxe zendingspost met tien monniken. Ze waren afkomstig van de kloosters Valamo en Konevets/Konevitsa, gelegen op eilanden in het Ladogameer nabij Sint Petersburg en Finland. De monniken werkten met de inheemse Alutiiq/Aleoetiërs (ook wel Aleoeten genoemd) en die ze 'Amerikanen' noemden. Zelf noemden de eerste Amerikanen zich Ungangan, wat 'mensen' of 'mensen van de kust' betekent.

Aangekomen op het eiland Kodiak waren de tien Russische monniken diep geschokt door de uitbuiting, de dwangarbeid en het geweld van hun landgenoten ten opzichte van de Alutiiq/Aleoetiërs. Onder dwang moesten mannen jagen op zee zodat ze voor zichzelf onvoldoende wintervoorraad konden aanleggen met hongersnood als gevolg in de dorpen. De monniken kwamen op voor de rechten van de inheemsen en daardoor al snel in conflict met de Russisch-Amerikaanse Compagnie die het bestuur en de handel in Alaska voor Rusland regelde. Na enkele jaren werden de monniken door dit venootschap bijna een jaar lang onder huisarrest geplaatst, maar de groep bleef contact houden met de plaatselijke bevolking. Verrassend voor de monniken was de ontdekking dat veel Alutiiq/Aleoetiërs en andere naburige volken al christelijk waren gedoopt. Daarom gaven ze hen formeel de myronzalving. Sommige bronnen spreken zelfs over 7000 nieuwe gedoopten. Toen Vader Herman – een van deze tien monniken – er in de jaren '30 naar werd gevraagd, wees hij om zich heen en

sprak over een paar honderd leden van zijn parochie op het eiland Spruce. Spoedig zal blijken dat dopen niet enkel een kerkelijke handeling was, maar ook een 'politieke' daad.

Eenmaal gedoopt werd de inheemse bevolking behandeld als Russisch staatsburger, ook voor het gerecht. Dit gaf bescherming tegen uitbuiting en mishandeling in de bonthandel. Onge-doopten bleven vogelvrij. De dooppraktijk werd daardoor ook een protest tegen de staat: het heersende regime van de Russisch-Amerikaanse Compagnie. Men zou het zelfs een daad van burgerlijk/kerkelijk verzet van de monniken kunnen noemen, omwille van de mensenrechten. De monniken gaven ook tweetalig onderwijs (Russisch en inheems) en vierden de liturgie ook in de lokale talen.

Wie was Herman van Alaska?

Een van de meest bekende monniken die ook heilig werd verklaard is Herman van Alaska. Geboren in Rusland in 1766 vertrok hij in 1793 vanuit het klooster Valamo naar Alaska voor het missieproject onder de inheemse bevolking. Over die lange en zware tocht van de tien monniken veelal te voet door Siberië is weinig bekend. Om in barre arctische omstandigheden voorspoedig te kunnen werken werden ze geschoold in handvaardigheid en kennis van vegetatie. Het koude klimaat verschilde trouwens niet zoveel van wat ze al gewend waren. Als laatste van de groep zou vader Herman na een bewogen leven in 1837 overlijden. Eén van zijn medebroeders werd vermoord door de inheemse bevolking, andere monniken keerden terug naar Rusland of verdronken op zee. Tot 1831 zou vader Herman vervolgd worden door de Russisch-Amerikaanse Compagnie.

Wonderdoener van Nieuw Valamo

De verhalen over vader Herman zijn talrijk. Soms zijn de bronnen onduidelijk en de informatie komt wat geromantiseerd en aangedikt over. Hij leefde ongeveer 25 jaar als kluizenaar en wonderdoener op het eiland Spruce waar mettertijd een kleine gemeenschap was ontstaan. Hij gaf er les, deed pastoraat en ontfermde zich over wezen en weduwen en leefde in een hut – door hemzelf veelzeggend Nieuw Valamo genoemd – met boeken en een tafel. Zijn levensstijl wordt geïllustreerd door het dragen van nagenoeg altijd dezelfde versleten kledij en sober eten. Vanuit zijn cel zong hij en volgens de verhalen sjouwde hij continu een

zware ketting van 8 kilo mee op zijn kleine maar sterke lichaam. Herman schreef brieven naar zijn overste in Valamo en naar de Russische autoriteiten om de positie van de inheemse bevolking te verbeteren. Aan boord van aangemeerde zeilschepen voerde hij gesprekken over God met de bemanning. Angst voor de gevaarlijke beren kende hij niet en hij verrichtte er wonderen zoals het stoppen van bosbrand, springvloed en zeestorm. Deze wonderen zijn te zien op iconen. Omdat hij aandacht vroeg voor de onrechtvaardige behandeling van zijn parochianen door Siberische kolonisten was hij geliefd bij de inheemsen, voor de weeskinderen zou hij koekjes hebben gebakken. Men noemde hem Apa (grootvader of oudste).

Hymnen en iconen

Orthodoxe theologie vindt haar uitdrukking in iconografie en hymnografie. Zo ook in de lofliederen over de heilige Herman van Alaska. Doorheen de interpretatiegeschiedenis zijn ongeveer veertig gezangen gemaakt, verdeeld over troparia (kort lied), akathisten (levendig

lied voor de heilige), vespers (avondlied) en metten (ochtendzang) met ook melodieën in het Servisch en Grieks. Er bestaat ook een lang kontakion (lied ter gelegenheid van de heiligverklaring in 1970).

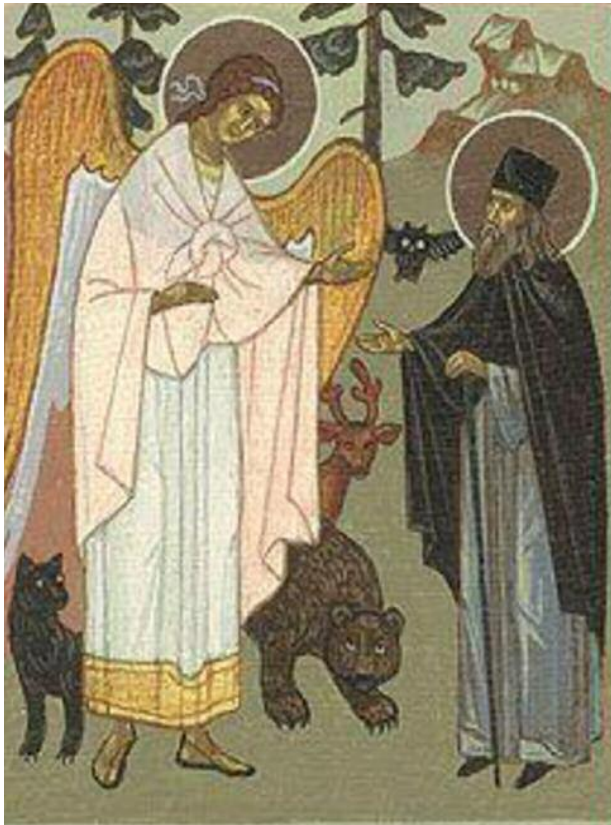
In deze verschillende gezangen zijn aan Vader Herman toegedachte kenmerken te vinden: "Vreugdevolle Poolster van de kerk van Christus, sieraad van de Orthodoxe kerk in Amerika, bemiddelaar en verdediger van de onderdrukten, het licht van uw heilig leven, uw grote daden, hij die het Heilig Kruis stevig plantte in Amerika, hij die het kruis van Christus stevig plantte in de harten van een oud volk, uitroeper van het evangelie van vrede, spreker ten gunste van jouw land en zijn volk, bemiddelaar voor de troon van de Almachtige, gezegende heremiet van het eiland Spruce, nederige monnik, uw ascetische werk, kroon van rechtvaardigheid". Tot op de dag van vandaag blijft deze monnik herdacht over de grenzen van Alaska heen in de Verenigde Staten van Amerika en Rusland (en daarbuiten).

Racisme

De presentator van de BBC-documentaire Martin Clunes vraagt een orthodoxe priester naar de actuele betekenis van vader Herman. Deze priester focust hierbij op de geëngageerdheid van vader Herman met de inheemse bevolking, wat meteen ook een symbool kan zijn van de huidige strijd tegen racisme. De inheemse bevolking van Alaska en de Verenigde Staten heeft net als de zwarte bevolking zwaar te lijden onder rassendiscriminatie en geweld. Vier op de vijf inheemse vrouwen in de USA en Alaska ondervinden fysiek geweld, waarvan 97% door een niet-inheemse dader.

Het alcoholprobleem, inherent aan de achterstelling van de inheemse bevolking, draagt bij aan een spiraal van geweld, waarvoor ook de Orthodoxe Kerk in Alaska alert oplossingen zoekt.

De poolster is een helder oriëntatiepunt, een vaste gids aan de sterrenhemel in Alaska. Ongewild leeft vader Herman voort in de huidige nog steeds noodzakelijke aandacht voor inheemse groepen.

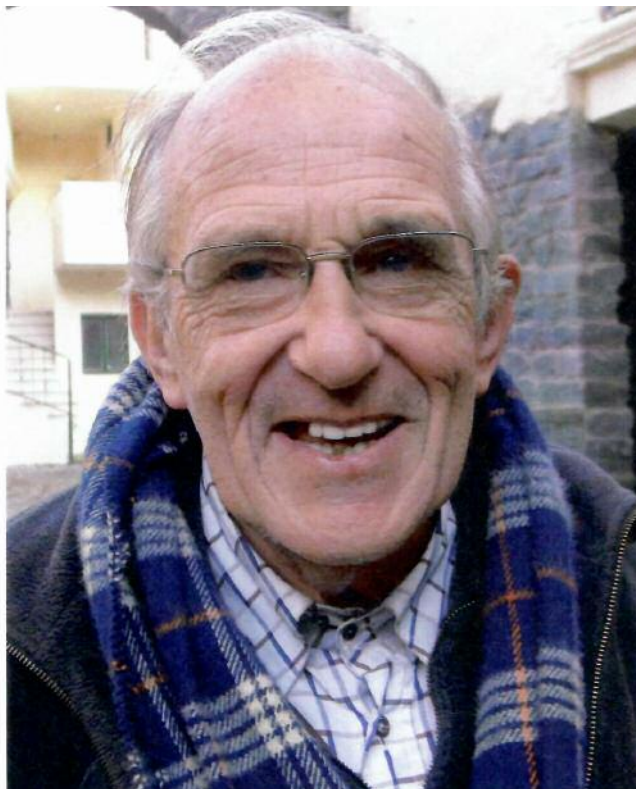

Herman van Alaska met een engel die aan hem verscheen en met de dieren.

Huub Vogelaar

Het leven van pater Frans van der Lugt, bruggenbouwer en martelaar.

Pater Frans van de
Lugt (1938-2014)

Op 7 april 2014 werd de Nederlandse pater Frans van der Lugt in de vroege morgen in koelen bloede vermoord op de binnenplaats van zijn klooster in Homs. Syrië was in shock. Op het Sint Pietersplein in Rome memoreerde de Paus de moord op de Nederlandse pater Frans van der Lugt. Karien van Heesewijk kende pater Frans persoonlijk en maakte verschillende voettochten mee die hij in Syrië organiseerde. Hieronder vertelt ze over deze bijzondere man.

De Nederlandse pater Frans van der Lugt was een echte Syriër geworden, één met zijn Syrische mensen, de gehandicapten, de bejaarden, de politieke gevangenen en de arme mensen. Hij hield van de Syriërs en was één met hen. Iedereen die aan het klooster aanklopte werd geholpen door Pater Frans.

Zonder onderscheid

Hij regelde zaken voor zijn Syrische mensen zonder onderscheid te maken; welke politieke opvattingen, etnische of religieuze achtergrond ze ook hadden, hij hielp zijn Syrische

mensen. Ook voor de gehandicapten had hij veel aandacht. Hij zorgde dat er een groot wooncentrum zou komen voor hen in Homs "Al Ard" (de aarde) geheten. Het was een zorgboerderij, om gehandicapten werk te geven in een landbouwproject om hen een gevoel van eigenwaarde te geven.

Iedereen was welkom in het klooster. De deur stond altijd open. Voor iedereen had hij een luisterend oor. Van welke verschillende geloofsovertuigingen en verschillende politieke opvattingen ze ook waren, arme of rijke mensen, hij zag eerst de mens. Dag en nacht.

1 Pater Frans met schaapherder. (Foto: K. van Heesewijk)

Op zijn fietsje bezoekt Abuna Francis (Abuna betekent vader, leidsman, in het Arabisch), de gevangenen. Hij bezoekt ook de politieke gevangenen in de strenge gevangenis in Damascus met gevaar voor eigen leven. Hij troostte de gevangenen, samen baden ze en hij gaf ze moed, want het was niet zeker of de gevangenen de volgende dag nog zouden leven. Iedereen gaf hij liefde, kracht en geborgenheid en aandacht. Vaak sliep hij 's nachts niet, want hij moest nog even naar die persoon om eten te brengen en naar weer een andere persoon om te troosten en even iemand te bemoedigen of een zieke te bezoeken. Dag en nacht stond hij klaar voor zijn mensen. Voor de armen regelde pater Frans brood en voedsel en ook was iedereen welkom om aan tafel mee te eten in het klooster. Dat waren heel bijzondere maaltijden met hele in-

teressante en emotionele gesprekken en zeker voor een Westerse persoon. Hoe kon dit zo zijn in Syrië? Syrische mensen zijn tevreden mensen en heel bijzonder ook altijd bezorgd om de problemen van de ander. Overal ben je welkom, hun gastvrijheid is enorm en met de groet 'marabah' zit je zo in een Bedoeïenentent met handen en voeten te praten. Voor gehandicapten liet hij een groot centrum bouwen in Homs. Ook voor de arme bejaarden werd een onderkomen gebouwd. Voor de armen regelde hij brood en voedsel.

Voettochten

Naast priester was Abuna Francis ook psychotherapeut. Hij zag dat het zinvol zou zijn om met jonge mensen bruggen te bouwen van vrede en wederzijds begrip voor elkaar met christenen en moslims.

Daarom begon Frans looptochten, 'Pax Christi'-voettochten, te organiseren door de bergen. Het was doorgaans een zeer gemêleerde groep van jongeren en personen tot 45 jaar. Christenen van allerlei kerken, moslims van allerlei richtingen zoals Alawieten, Soenieten, Sjiieten, Salafisten en Jihadisten; een grote groep van 200 jongeren en volwassenen, verdeeld over groepen van 20 personen. We liepen 20, 30 km per dag met bagage op de rug bij een temperatuur van 40 graden over de rotsen, door de woestijn, door kleine dorpjes, en door een prachtig landschap en we ontmoetten ontzettend lieve mensen, dorpelingen Een onvergetelijke ervaring. In ons groepje waren veel studenten die gelukkig Engels en Frans spraken, want ik verstond geen letter van het Arabisch. Ons groepje was eens de weg kwijtgeraakt in de bergen, we waren verdwaald en in die grote eenzaamheid was er niemand die ons kon helpen. Het werd al donker en dat gaat héél snel in Syrië. We besloten om de nacht boven op de rotsen door te brengen totdat het weer licht zou worden de volgende morgen. In de verte hoorden wij de wolven en hyena's huilen. We waren aangewezen op elkaar. Het beetje water in de flessen werd gedeeld en enkele koekjes die we nog hadden werden ook gedeeld. We spraken elkaar moed in. De Syriërs gingen takjes zoeken om een vuurtje te kunnen maken om de wolven eventueel op afstand te houden. Ik dacht dat ik nooit meer in Nederland zou komen. Gelukkig had Abuna Francis al aan de bewoners van het dorpje gevraagd om de groep te gaan zoeken in de bergen. Zij kenden de

Verdwaald in de bergen. (Foto: K. van Heesewijk)

De auteur met een Syrische oude man. (Foto: Archief K. van Heesewijk)

omgeving heel goed omdat ze daar hun schapen en geiten lieten grazen. Tjee, wat zaten we hoog en het was er heel koud en er was heel veel wind.

Op die voettocht waren we elke avond doodmoe. En als iedereen binnen was gekomen in het dorpje vierden wij de Eucharistie samen in het donker bij kaarslicht. Er werd gezongen en gebeden. Want volgens Frans vierden wij allen samen ons geloof in God, Allah en in Jezus en in Isa. Na een heel sobere maaltijd zittend op de grond werd er gedanst, gezongen en er werden verhalen verteld. We sliepen in onze slaapzak op de keien, of in het zand of in de schapenpoep, ook dat kon gebeuren, want alleen het licht van de maan hadden we tot onze beschikking, want alle batterijen waren al leeg voor de rest van de dagen. Ik ben heel dankbaar dat ik deze tochten heb mogen mee beleven.

De grote liefde en vriendschap en zorg voor elkaar van de tochtgenoten herinner ik mij, maar ook de lieve bevolking. Ik ben allen heel dankbaar en dit zal mij altijd bijblijven.

Dankbaarheid

Altijd zal ik Abuna Francis heel dankbaar zijn voor al zijn werk en hulp voor de Syrische mensen waar hij zo veel van hield. En altijd zal ik hem blijven missen en blijven gedenken. In de vroege ochtend van 7 april 2014 werd Frans vermoord op de binnenplaats van zijn klooster door een sluipmoordenaar. Iedereen was in shock. Abuna Francis werd op de binnenplaats van zijn klooster begraven. Elke dag komen veel Syriërs zijn graf bezoeken uit grote dankbaarheid en respect. En altijd liggen er bloemen op zijn graf.

Karien van Heesewijk

Ivan de Verschrikkelijke, schilderij uit 1897 door Ioann Vasnetsov.

Goed gelovig?

De inkeer van Ivan IV 'de Verschrikkelijke' na diens ontmoeting met de heilige 'gek' van Pskov, Nicolaas

Menig individu heeft zichzelf tot profeet verklaard op basis van verrichte wonderen, godsdienstige visioenen, helende gaven of machtsuitbreiding. In de zestiende eeuw verklaart onder andere Nicolaas Salos zichzelf tot profeet in Pskov, een stad in het westen van Rusland nabij de Estische grens. Volgens de overlevering heeft Nicolaas wonderen verricht en een visioen van God gekregen, waarna hij zichzelf tot profeet uit heeft geroepen. Hoewel de inwoners van Pskov Nicolaas aanduiden als mikula Nikola, 'Nicolaas, de gek', lijkt het aannemelijk dat de inwoners hem wel als een heilige beschouwen. Dit speelt zich af tijdens het welbekende bewind van tsaar Ivan IV (1530-1584), bijgenaamd Ivan de Verschrikkelijke (Iván Gróznjij).

In de beginperiode van Ivan IV's keizerlijke beleid zijn er vele hervormingen doorgevoerd die de stabiliteit van het keizerrijk hebben bevorderd, maar gaandeweg de periode 1560 vindt er een omslag plaats. Deze periode is niet de geschiedenisboeken ingegaan als vredelievend. Met ijzeren hand, gedreven door woede-uitbarstingen en paranoia, regeert Ivan IV over het keizerrijk dankzij zijn zogeheten *oprjtsjniki*, ofwel 'staatspolitie'. Daarmee weet Ivan IV zijn politieke tegenstanders te vervolgen en controle uit te oefenen over de verschillende lagen van de bevolking. Dit korte artikel zal zich richten op hoe Nicolaas Ivan IV tot inkeer weet te brengen en daarmee de stad Pskov van de ondergang weet te redden.

Belegering van Pskov

Nadat Ivan IV een nederlaag heeft geleden in februari 1570 tegen de stad Novgorod richt de tsaar zich op Pskov. De tsaar beschuldigt de inwoners van Pskov van verraad en besluit tot de deportatie van enkele notabelen naar Moskou. Een verhaal waar de bekende Russische componist Nikolai Rimski-Korsakov (1844-1908) in 1872 een opera aan wijdt op basis van het libretto van Lev Mei (1822-1862), getiteld *Pskovitjanka* ('De dienstmeid van Pskov'). De contemporaine bronnen over de geschiedenis van Pskov, zoals de *Psovskie letopisi* ('Pskov kronieken'), die de geschiedenis van de vijftiende tot en met de zeventiende eeuw beschrijft, laten zien dat Ivan IV vooral uit is op bloedvergieten. Het is niet onwaarschijnlijk dat de stabiele economische positie van Pskov daar een rol in heeft gespeeld. De stad is immers vanaf de veertiende eeuw een soeverein gebied, erkend door Novgorod in 1348. Mede door de goede connecties met de Hanze is Pskov een brug tussen Rusland en andere delen van Europa. Dat Ivan IV de macht wil grijpen in zo'n welvarende stad, die gesteund wordt door Novgorod, is niet verwonderlijk.

Nicolaas tegen Ivan de Verschrikkelijke

Op de eerste zaterdag van de vastentijd krijgt de stad dan ook te maken met de moordlust van Ivan IV. De inwoners van Pskov, levend in angst voor Ivan IV's bewind, besluiten de straat op te gaan en al knielend voor hun huizen brood en zout aan te bieden aan de tsaar. Op een van de straten rent Nicolaas de tsaar tegemoet en roept: "Ivanoesjko, Ivanoesjko, eet ons

brood en zout, maar niet het bloed van christenen.” Ivan IV, die zich waarschijnlijk niet realiseert dat Nicolaas de lokale heilige is, beveelt om Nicolaas gevangen te nemen. Het opstaan tegen Ivan IV is inderdaad wel een ietwat ‘gekke’ daad te noemen. Immers, zoals eerder benoemd, is het beleid van Ivan IV vanaf de jaren 1560’ gekenmerkt door een aanzienlijke hoeveelheid oorlogen, martelingen en terreur. Desalniettemin is het Nicolaas – ondanks zijn ietwat voorbarige, ‘gekke’ actie – gelukt om zich op tijd te verwijderen en daarmee uit de greep van de tsaar te blijven.

In de Drievuldigheidskathedraal (*Svjato-Troitskij katedral’nyj sobor*) van Pskov woont Ivan IV een dienst bij, waarna hij graag een zegening wil ontvangen van

Nicolaas. Aldaar voerspelt Nicolaas dat het beste paard van Ivan IV zou komen te overlijden indien de tsaar niet zou stoppen met het moorden in de stad en het plunderen van Gods kerken. Natuurlijk is het niet verwonderlijk dat de nogal koppige tsaar niet luistert naar Nicolaas, maar besluit de klok uit Pskov’s Drievuldigheidskathedraal te verwijderen. Nadien nodigt Nicolaas de tsaar uit in zijn cel onder de kerktoren. Bij aankomst stelt Nicolaas tegen de tsaar: “Kom binnen, drink water met ons, er is geen reden om het niet te nemen.” De tsaar krijgt ook een rauw stuk vlees aangeboden van Nicolaas, waarop de tsaar antwoordt: “Ik ben een christen en nuttig geen vlees tijdens de vastentijd.” Nicolaas reageert: “Maar u drinkt wel mensenbloed.”

Ivans vertrek uit Pskov

Ietwat terneergeslagen door de ontmoeting besluit Ivan IV om de stad te verlaten. Een lid van Ivan IV’s opritsjniki stelt dat: “De machtige tiran ... vertrokken, verslagen en beschaamd, verdreven als door een vijand [aangericht]. Zo, een waardeloze bedelaar schrok en verdreef de tsaar met zijn veelheid aan duizenden soldaten.” Natuurlijk zal angst een belangrijke rol hebben gespeeld, maar tegelijkertijd moet Ivan IV’s ontzag voor de kerk niet vergeten worden. Immers, er bestaan verschillende bronnen die duidelijk stellen dat Ivan IV een zeer godsdienstig man is, die vooral nadruk legt op het goddelijke recht om als keizer gezalfd door God over Rusland te regeren. Het is aannemelijk dat Ivan IV’s angst voor Nicolaas’ profetie – en daarmee indirect de toorn van God – heeft bijgedragen aan het vertrek uit Pskov.

Nicolaas de Gek als heilige

Op 28 februari 1576 is Nicolaas begraven in de Drievuldigheidskathedraal van Pskov nadat hij de stad gered heeft, waarmee hij eenzelfde eer geniet als prinses en bisschoppen. De lokale heiligenverering van Nicolaas begint in 1581 nadat de stad is aangevallen door de soldaten van de koning van Polen en grootvorst van Litouwen, Stephen Báthory (1533-1586). De heilige maagd Maria en enkele andere heiligen van Pskov, zoals Nicolaas, verschenen aan de lokale smid Dorotheüs. Tot op de dag van vandaag zijn de relikwieën van Nicolaas Salos van Pskov te vereren in de Drievuldigheidskathedraal. Hij is duidelijk “...een heilige ‘gek’ in levende lijve, ...die een inwoner van het heilige Jeruzalem is geworden” (uit het troparion van Nikolaas Salos) [... door het] “transformeren van de wilde gedachten van de tsaar in genade” (uit het kontakion van Nikolaas Salos).

In de ban van de Heilige Berg

Het opzetten van een onderzoeksproject over de hoogmiddeleeuwse schriftcultuur van de kloosters op Athos

Voor handschriftenkundigen, diegenen die gespecialiseerd zijn in de historische hulpwetenschappen van de paleografie en codicologie, is het handgeschreven boek, ofwel codex, een schat aan informatie over de historische schriftcultuur. De handschriften zijn namelijk een luik naar het historisch verleden van scribenten, boekbinders, lezers en uitwisseling van boeken tussen instituten. Er lijkt echter een scheiding te bestaan tussen die handschriftenkundigen die enerzijds onderzoek verrichten naar handschriften geschreven in het Latijnse schrift en anderzijds handschriften geschreven in het Griekse schrift. Deze scheiding is onder meer zichtbaar door het onderzoek verricht door leden van het Comité International de Paléographie Grecque (Internationaal Comité van de Griekse Paleografie, CIPG) en het Comité International de Paléographie Latine (Internationaal Comité van de Latijnse Paleografie, CIPL). Hoewel het begrijpelijk is dat

Athos, Iviron, Ms. 170, f. 32v-33r, s. X/XI, Evangelien van Mattheus en Johannes met commentaar van Cyril van Alexandrië. In de kantlijn hebben verschillende lezers hun sporen nagelaten door middel van annotaties.

handschriftenkundigen zich op een specifieke schriftcultuur richten, zijn vergelijkingen voor synchronisch onderzoek noodzakelijk.

De welbekende Nederlandse handschriftenkundige Peter Gumbert stelt dat twee prominente ontwikkelingen zich hebben voorgedaan in de paleografie en codicologie, namelijk het comparatieve en het kwantitatieve onderzoek naar schriftsystemen en schriftculturen. Een eerder project van de comparatieve codicologie, waarbij de Griekse schriftcultuur is te vergelijken met de Koptische, Georgische, Slavische, Syrische, Armeense, Hebreeuwse, Ethiopische en Arabisch schriftcultuur is ondernomen aan de Universiteit van Hamburg, getiteld Comparative Oriental Manuscript Studies (Vergelijkende Oriëntaalse Manuscriptenstudies,

COMSt). Hoewel dit onderzoek overeenkomsten en verschillen tussen culturen heeft laten zien, ontbreekt een goede vergelijking tussen de Latijnse en Griekse schriftculturen. Dit korte artikel is een eerste aanzet om een beschrijving te geven van een project in wording, waarbij Latijnse en Griekse handschriftenkundigen intensief gaan samenwerken.

Het begin van een samenwerking

Tijdens een internationale cursus in paleografie en codicologie aan de Université d'été Internationale de Paléographie Itinérante (Rondtrekkende Internationale Zomeruniversiteit van de Paleografie, UIPI) in Rome en Venetië heb ik kennis mogen maken met andere promovendi geïnteresseerd in het laatantieke, middeleeuwse en vroegmoderne boek. De cursus is begeleid door niemand minder dan Filippo Ronconi, onderzoeker aan de Ecole des hautes études et sciences sociales (School van de Hogere Studiën in de Sociale Wetenschappen, EHESS), en Marc Smith, hoogleraar paleografie aan de prestigieuze École nationale des chartes (Nationale School van de Charta's). Door het internationale karakter van de cursus zijn er handschriftenkundigen aanwezig van vele verschillende landen, zoals Groot-Brittannië, Frankrijk, Italië, Nederland, Duitsland, Hongarije en Grie-

Athos, Vatopedi, Ms. 600, f. 208v-209r; 1021, Oud Testament. De decoraties en versierde hoofdletter markeren het begin van een nieuw boek.

kenland. In zulk gezelschap is het niet verwonderlijk dat er al snel levendige debatten plaatsvonden over theoretische veronderstellingen in de handschriftenkunde en de toepassing van kwalitatieve en kwantitatieve methodes. Het is dan ook niet verwonderlijk dat iedere aanwezige handschriftenkundige zijn of haar eigen geografische focus heeft. Met andere woorden, de cursus heeft voor een vruchtbare uitwisseling gezorgd tussen collegae in academia over diverse schrifttypen, talen en geografische verschillen.

Aldaar heb ik het genoeg gehad Christophoros Kontonikolis te ontmoeten, een promovendus aan het Hellenistisch Historisch Instituut in Athene. Onder begeleiding van zijn promotor Niki Tsironi werkt Christophoros aan een kritische editie van Cosmas Vestitor's homilia en encomia (preken en lofprijzingen, red.) op basis van een paleografische en filologische benadering. Door zijn kennis van de Griekse geschiedenis en tekstuele overlevering raakten we al snel verzeild in diepgaande gesprekken over de geschiedenis van Athos, de kloosters en natuurlijk de schatrijke kloosterbibliotheken. Om onze

gedeelde interesse voor Athos kracht bij te zetten, besloten we een samenwerking aan te gaan.

Opstellen van een onderzoeksvorstel

Om een goed vergelijkend onderzoek tussen twee schriftculturen op te zetten dienen een aantal zaken afgebakend te worden. De inhoud van de boeken moet in de eerste plaats vergelijkbaar zijn, waardoor enkele typen teksten wellicht minder bruikbaar zijn. Immers, hagiografische teksten zijn veelvuldig aangepast voor lokaal gebruik, waarbij de heiligen nogal kunnen verschillen van elkaar. Hoewel er zeker verschillen bestaan als het gaat om de classificatie van Latijnse en Griekse kerkvaders zijn hun theologische teksten in zowel de Latijnse als Griekse cultuur vurig bestudeerd (al dan niet in vertaling). Daarom hebben we voor dit project gekeken naar patristieke teksten.

Eerder onderzoek heeft aangetoond dat de kloosters van Athos niet alleen een unieke positie innemen als het gaat om hun geografische locatie, organisatie en ontvangst voor pelgrims, maar ook om hun schriftcultuur. De middeleeuwse boekenproductie van Griekenland kent normaliter geen organisatorische structuur in scriptoria. Monastieke scribenten in Griekenland onderhouden nauw contact met de seculiere wereld, waardoor boeken niet exclusief zijn geproduceerd voor de monastieke kringen. Er bestaat dan ook een levendige boekenuitwisseling tussen de monastieke en seculiere wereld in de middeleeuwen. Door de or-

Athos, †Stavronikita, Ms. 25, f. 5, s. XI, Johannes Chrysostomus, *Apocalypse en commentaar*.

ganisatiestructuur van kloosters in de westelijke delen van Europa blijkt het merendeel van de boeken geschreven in monastieke scriptoria enkel voor eigen gebruik te zijn. De uitwisseling van boeken tussen de monastieke en seculiere wereld blijkt enkel op sporadische basis te gebeuren. Door de omvang van de boekencollecties in enkele kloosters van Athos – en het feit dat veel monniken voor een langere periode in deze kloosters verblijven – lijkt het aannemelijk dat de organisatiestructuur vergelijkbaar is met de Latijnse monastieke instituten.

Natuurlijk zou het ietwat te ambitieus zijn om de handschriften te bestuderen van alle 20 nog bestaande kloosters over een periode van circa 950 tot 1500. We hebben dan ook besloten om de handschriften uit de vroege periode van de geschiedenis van Athos te bestuderen, circa 950-1200. In de volgende kloosters zijn handschriften van patristieke teksten gevonden: i) Megisti Lavraklooster; ii) Ivironklooster; iii)

Vatopediklooster; iv) Agiou Pavlouklooster. Deze keuzes zijn gemaakt op basis van de datering van de handschriften, de stichting van de kloosters – en daarmee de institutionele context – en de toegankelijkheid naar de boekencollecties. Het Esfigmenouklooster heeft naar schatting ongeveer 75 perkamenten handschriften, maar is helaas door de administratieve en politieke situatie minder toegankelijk dan andere instituten. Een ander voorbeeld is het Dionysiouklooster, waar wel enkele elfde- en twaalfde-eeuwse handschriften worden bewaard, maar het kloos-

Klooster Stavronikita op Athos. (Foto: Wikimedia Commons/Thodoris Lakiotis)

ter zelf dateert uit de veertiende eeuw. Met andere woorden, de handschriften daterend uit de periode 950-1200, die patristische teksten bevatten geschreven in het Grieks schrift, uit vier kloosters zullen onderzocht worden.

Verdeling van taken

De voorbereidingen voor het zogeheten in situ-onderzoek in de handschriftencollecties van Athos zijn ondanks de COVID-19 crisis - en nieuwe veiligheidsregels die daarbij komen kijken - in volle gang. Het onderzoeksvoorstel is geschreven en herschreven om beoordeeld te worden door beoogde begeleiders en collegae. De bestaande catalogi en inventarisatielijsten van handschriften zijn geraadpleegd om aldaar in de kloosters gelijk aan de slag te kunnen gaan. Door het strikte beleid om de handschriften te kunnen raadplegen, heeft Christophoros, onze wetenschapper op locatie, al contact gelegd met enkele bevriende bibliothecarissen van de kloostergemeenschappen (wat voor wonderen Griekse connecties kunnen bewerkstelligen). Daarnaast heeft Christophoros zorg gedragen voor de juridische aspecten van dit project, zoals het aanvragen van de visa en goedkeuring van het project door juridische papieren zijn geregeld. Zelf heb ik contact kunnen leggen met de toenmalige bibliothecaris van het Simo-

| Klooster Vatopedi op Athos. (Foto: Wikimedia Commons/Theodoros)

nospetraklooster, vader Maximos Conostas, die bereid is ons te helpen. Als gevolg van de economische crisis moet men spaarzaam met geld omgaan aan de Griekse academia, waardoor ik de financiering voor mijn rekening heb genomen om toch enige kosten te dekken. Verschillende instituten hebben na het lezen van het onderzoeksvoorstel al interesse getoond om samen te werken, zoals de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek in Bergen (Noorwegen) en het Noorse Instituut in Athene.

De paleografische en filologische data zullen verzameld worden door Christophoros, terwijl ik de codicologische en institutionele context zal bestuderen. Daarmee hebben we een goed samenwerkingsverband gerealiseerd waarin de sterke punten van iedereen naar voren komen. Met andere woorden, alle randzaken zijn immers in orde. Nu rest ons nog enkel het op locatie raadplegen van de handschriften om de dataset in orde te maken en het schrijven van de wetenschappelijke artikelen, waarmee we hopelijk een innovatieve bijdrage voor de handschriftenkunde kunnen leveren.

Nick Pouls

De waardigheid van de leek

| Paul Evdokimov.

Het idee van een passief volk is in flagrante tegenspraak met de patristische ecclesiologie. Door het sacrament van de Zalving maakt iedereen deel uit van het universele priesterschap. Ze voert ons binnen in de hiera diachomisis, in de heilige orde van de bedienaren, waar iedereen drie machten bekleedt: die van bestuur, onderricht en heiliging.

In de eredienst wordt onder elke handeling van de Kerk de heilige en onmisbare, lichamelijke, handtekening gezet: het axios bij een wijding, of het afsluitende amen. Tijdens de liturgie is iedere gelovige medeliturget met de bisschop; het volk neemt actief deel aan de eucharistische anafora, de priester spreekt de epiclese uit in naam van allen: "Wij vragen u ...". De geestelijke overeenstemming tussen de celebrant en de gemeenschap van gelovigen is compleet, en beantwoordt aan de betekenis van het woord 'liturgie': gezamenlijke handeling.

De leken vormen een kring die tegelijk van de wereld is en van de Kerk. De sacramenten kunnen ze niet toedienen, in de plaats daarvan leiden ze hun leven in de sfeer van genade. Door de eenvoudige tegenwoordigheid in de wereld van de 'gewijden', 'woordgewordenen', van hun priesters in hun substantie zelf, behoudt het universele priesterschap van de leken de kracht van het kosmische heilige, van de kosmische liturgie: buiten de muren van de gebedsruimte zetten de leken in hun leven de liturgie van de Kerk voort. Door hun actieve aanwezigheid brengen zij de waarheid van de geleefde dogma's in het sociale leven en in de menselijke betrekkingen, en verdrijven zo het demonische en geprofaniseerde uit de wereld.

De drievoudige waardigheid van de leken

In het gebed van de officie van de Zalving wordt gevraagd: "O, Redder, u hebt de gaven verleend aan de profeten, de koningen en de opperpriesters, geef die door deze heilige olie ook aan hen die de zalving ontvangen". Met een verwijzing naar de woorden *wij zijn Christus' deelgenoten geworden* (Hb 3,14) bevestigen de Vaders dat elke christen, door deel te nemen aan het drievoudige officie van de Heer, wordt bekleed met zijn koninklijke, priesterlijke en profetische waardigheid. De H. Macarius zegt: "Het christendom is niet iets middelmatig, het is een groot mysterie. Overweeg je eigen adeldom ... door de Zalving wordt iedereen koning, priester en profeet van de heilige mysteriën". Volgens de H. Cyrillus van Jeruzalem komt het teken dat de priester geeft over de nieuw gevormde, overeen met het teken waarmee Christus zelf werd gemerkt.

De koninklijke waardigheid is van nature ascetisch: zij is het overwicht van het geestelijke over het materiële, over de instincten en de dwang van het vlees, de bevrijding van alles wat de wereld ons wil opleggen. De H. Oecumenicus zegt het: "De Geest toont zijn koninklijkheid in de vrije beschikking over zijn wensen, wat inherent is aan de koning; over alles heersen is de koninklijke natuur eigen." Zo is de koninklijke waardigheid het 'hoe' van het bestaan, de koninklijke hoedanigheid van het heersen, van het heer en meester zijn.

Het 'wat', de inhoud van het bestaan, valt op zijn plaats in de 'priesterlijke' waardigheid. De H. Paulus (Rom. 12) spoort ons aan ons

lichaam aan te bieden als levend offer, wat de redelijke eredienst is: van ons zijn, van ons leven een eredienst maken, een levende lofprijzing en eucharistie. Origenes drukt het bewonderenswaardig uit: "Allen die de zalving hebben ontvangen, zijn priesters geworden ... Als ik mijn broeders zo liefheb dat ik mijn leven voor hen zou geven, en als ik vecht voor de waarheid tot mijn dood ... , als de wereld voor mij gekruisigd is, en ik voor de wereld, dan heb ik een offer gebracht en word ik priester van mijn bestaan."

Evenzo Gregorius van Nazianze: "Wij zijn priesters door onszelf te offeren als een geestelijke offerande." Het is de innigheid van de wens van God, van de dorst van God die van de mens een zuivere offerande maakt. De zuiveren van hart zullen God zien, en door hen zal God zich laten zien.

Om de profetische waardigheid duidelijk te maken vat de H. Oecumenicus al die waardigheden in één zin samen: "Koningen door de beheersing van onze hartstochten, priesters om ons lichaam te offeren, profeten omdat we zijn ingewijd in de grote mysteriën." De H. Theophilus voegt hieraan toe: "Profeet omdat hij ziet wat het oog niet heeft gezien". Volgens de Bijbel is een profeet iemand die gevoelig is voor de 'bedoelingen van God' in de wereld, iemand die de loop van de geschiedenis begrijpt en ontraadselt zoals die door de Voorzienigheid is beschikt, onder de blik van God. Eusebius van Caesarea, in zijn *Demonstratio Evangelica* ('Bewijs van de Waarheid van het Evangelie'), schrijft: "Wij branden het reukwerk op elke plek en we offeren hem de geurige vrucht van een praktische theologie." Dit is een prachtige definitie van het lekendom: dat de leek door heel zijn wezen en in zijn hele bestaan een dergelijke levende theologie wordt, theofanisch, de stralende plaats van Zijn tegenwoordigheid, van de Parousie, de verschijning van God.

Een leek tegenwoordig

Als we de patristische traditie doornemen, kunnen we in grote trekken de 'leek' typeren. Hij is allereerst een mens van gebed, een liturgisch wezen, de mens van het Sanctus en het Trisagion, iemand die zijn leven samenvat met dit psalmvers: "Ik zing tot mijn God zolang ik leef." De H. Antonius de Grote vertelt over een mens van grote heiligheid die indertijd het

beroep van arts uitoefende; hij schonk de armen alles uit zijn overvloed, zong de hele dag het Trisagion, en sloot zich aan bij het Engelenkoor.

Als priester van de wereld maakt de leek onderscheid tussen de geesten en zegt 'nee' tegen alles wat de boze onderneemt. De anderen die "onder het altaar" (Openb. 6,9) zijn, roepen: "Tot wanneer, Heer...?" De Kerk kan vanuit alle rijkdom van de menselijke cultuur een prachtige icoon van het Rijk Gods maken, maar ze kan zich ook ontbloten tot het martelaarschap en "naakt de naakte Christus volgen..."

De leek is een ooggetuige van de opstanding van Christus. "Het licht van Christus verlicht iedere mens bij Zijn komst in de wereld, zegt het gebed van het Eerste Uur. "We hebben het ware licht gezien", zingt het volk na de communie. Dat leert ons de liturgie, en dat is de betekenis van de viering van de Paasnacht. Het liturgische mysterie is meer dan alleen de gedachtenis; het stelt het gebeuren tegenwoordig, wordt de Komst zelf. Voor het volk verschijnt de verzeen Christus en dat verleent aan elke gelovige de apostolische waardigheid van getuige. Zo is de leek op zijn manier een 'apostolisch mens'. Volgens de grote spirituele schrijvers beantwoordt hij aan de eindfase van

Gelovigen tijdens een dienst in een Russisch-orthodoxe kerk.

het Evangelie volgens de H. Marcus: hij die de slangen vertrappt overwint elke ziekte, verzet bergen en doet de doden verrijzen, als dit de wil van God is. Hij leeft eenvoudig zijn geloof tot het einde, stelt zich onwankelbaar aan zijn eindpunt.

Zijn houding is die van stille overpeinzing, van nederigheid, maar is ook doordrongen van een hartstochtelijke tederheid. De H. Isaac en de H. Johannes Climacus, de strengste en meest ervaren asceten, zeggen dat men God moet beminnen zoals men zijn verloofde bemint, en verliefd moet zijn op heel Gods schepping, om door die 'ontologische tederheid' de zin van God in alles te ontdekken.

Ook in zijn verrukking over het bestaan van God - "de wereld is vol van de Drieëenheid" - is de leek een beetje de 'dwaas' in de dwaasheid waar de H. Paulus van spreekt. Alleen met de zo paradoxale 'humor' van de 'dwazen in Christus', is men in staat de drukkende ernst van de talloze dogmatici te doorbreken. Zoals de oester zijn schelp afscheidt, zo scheidt elke fanatiek sectarische doctrine, van het marxistische type of zelfs met een "integrale theologie" een aanzienlijke verveling af. Dostojevskij

| Paul Evdokimov.

zei dat de wereld niet zal vergaan door kosmische of militaire rampen, maar door verveling, door een gigantisch geeuwen, zo wijd als de hele wereld, waaruit dan de duivel te voorschijn komt. De moderne wereld heeft het heilige terzijde gelegd; de meest doeltreffende manier om zich te verzetten tegen de uiteindelijke profanisering, is haar platvloersheid onthullen, haar schrale wezen, zodat ze al snel belachelijk wordt; trouwens, het belachelijke doodt, en de duivel weet dat - is het belachelijke niet onvermijdelijk een van zijn attributen?

Een leek is ook iemand die het geloof bevrijdt van de 'grote angst' van de 20^e eeuw, de angst voor de bom, voor kanker, voor het communisme, voor de dood; het geloof is altijd een zekere manier om de wereld te beminnen, een uiterste manier, doordat het zijn Heer volgt tot aan de Nederdaling ter Helle. "Het Koninkrijk is midden onder u" (Lc 17,21) betekent dat ook de hel onder ons is, dat hij ons omringt, voor ons uitgaat en ons volgt. In zekere zin is de moderne wereld al de hel, de plek die God buitensluit. Christus daalt erin af en elke leek wordt geroepen Hem te volgen, niet als een 'toerist', zoals Dante, zoals Péguy ironisch zegt, maar als getuige van het licht van

Christus. Dat is misschien de betekenis van de woorden die Christus richtte tot de starets Silouan van de Athos: "Houd je geest in de hel en wanhoop niet." De H. Antonius de Grote zei: "De hel bestaat zeer zeker, maar alleen voor mij ...". De apokatastasis (het uiteindelijke en universele herstel van de schepping) is geen doctrine, maar een gebed. In ieder geval niet vanuit een theologisch systeem, maar misschien alleen uit de diepte van de hel, die de getuigen van Christus te boven komen, kan een schitterende, vreugdevolle hoop opkomen en zich doen gelden. "Omdat de goddelijke macht in staat is hoop te laten ontstaan waar geen hoop meer is, en een weg in het onmogelijke", zoals de H. Gregorius van Nyssa zo prachtig zegt.

Het christendom, in de grootheid van zijn belijders en martelaren, in de waardigheid van elke gelovige leek, is messianistisch, revolutionair, explosief. In het rijk van Caesar wordt ons bevolen te zoeken en dus te vinden wat er niet te vinden is: het Rijk Gods. De Koning is gekomen, Zijn Rijk is nabij. Deze opdracht betekent juist dat we de vorm van de wereld moeten veranderen, zijn veranderlijke aanschijn moeten veranderen in de icoon van het Koninkrijk. De wereld veranderen betekent een overgang van wat de wereld nog niet heeft - en daarom is het nog deze wereld - naar waarin zij wordt veranderd, en daardoor iets anders wordt: het Koninkrijk. Het belangrijkste beroep dat het Evangelie op ons doet is een oproep tot christelijk geweld, het enige dat het Rijk van God verovert. Als hij praat over de H. Johannes de Doper duidt de Heer op geweld. Want de H. Johannes is niet alleen getuige van het Koninkrijk, hij is al de plaats waar de wereld wordt overwonnen en waar het Koninkrijk al aanwezig is. Hij is niet alleen een stem die het aankondigt, hij is zijn stem, de vriend van de Echtgenoot is hij die zich kleiner maakt opdat de Ander, de goddelijke Menslievende, groter wordt en verschijnt. De echte leek is hij die, door zijn hele leven, door alles wat in hem tegenwoordig is, Hem die komt aankondigt; hij die, volgens de H. Gregorius van Nyssa, vol van 'nuchtere dronkenschap' iedere voorbijganger toeroept: "Kom en drink", hij die met de H. Climacus dit gevleugelde vreugdevolle woord zegt: "Uw liefde heeft mijn ziel gewond, en mijn hart verdraagt zijn vlammen niet; ik kom u zingend tegemoet."

vertaling uit het Frans: Dolf Bruinsma

Byzantijnse Liturgie XXXII: Kleine waterwijding

Er zijn in de Byzantijnse traditie twee waterwijdingen: de grote waterwijding op het feest van Theofanie (6 januari, Doop van Jezus in de Jordaan) en de zogeheten kleine waterwijding. Over deze laatste hebben we het hier. De grote waterwijding is gehouden aan het feest van Jezus' Doop en daarmee aan het liturgisch jaar. De kleine waterwijding kan op ieder moment van het jaar worden gevierd. Vaak is er in een parochie de regelmaat van één keer in de maand.

De kleine waterwijding kan plaats vinden in het kerkgebouw, maar ook bij de mensen thuis. In dat laatste geval wordt de kleine waterwijding ook wel gevierd in het kader van de zogeheten huiszegen.

De kleine waterwijding vindt plaats voor een kleine tafel. Op het tafeltje staat een kom water. Bovendien staan er op het tafeltje twee kaarsen en er liggen een evangelieboek, een handkruis, een bosje gedroogde basilicum en een schone witte handdoek op. De priester draagt zijn toog en een epitrichilion (stola); soms ook een felonion (kazuifel). Als er een diaken bij is, draagt deze een orarion (diakenstool) over zijn toog.

Na de beginzegen wordt er een psalm gebeden, psalm 143: 'Heer, hoor mijn gebed, luister naar mijn smeken in uw waarachtigheid.' Na de psalm volgt een reeks van troparia (korte hymnische teksten), met daarna weer een psalm, psalm 51, een boetepsalm:

Processie naar het waterbassin achter de kerk voor de kleine waterwijding, op het feest van Hemelvaart. Klooster Esphigmenou op Athos (Foto: Wikimedia Commons/Lipsio).

'God, ontferm U over mij in uw barmhartigheid, delg mijn zondigheid in uw erbarmen.' Hierna volgen er opnieuw troparia. Ze zingen de lof van Christus en zijn Moeder en gaan over de vergeving van zonden en redding in nood.

Dan komen de lezingen met een prokimenon en een alleluia: het epistel is uit de Brief aan de Hebreëën (2:11-18) en de Evangelielezing uit Johannes (5:1-4).

Na de lezingen wordt de vredeslitanie gezongen, gevolgd door een relatief lang gebed, waarin verwezen wordt naar het water van het doopsel: 'Schenk ons opnieuw door het deelnemen aan dit water uw zegen, die ons schoon wast van onze bevlekking (vert. Orthodox klooster van de Geboorte van de Moeder Gods in de Peel). Dan neemt de priester het kruis in beide handen. Hij zegent driemaal het water door het kruis er verticaal in te laten zakken en dan

weer op te heffen. Ondertussen wordt 'Red, Heer, uw volk en zegen uw erfdeel' gezongen. Dan kust iedereen het kruis en de priester besprenkelt het aanwezige volk en de ruimte waarin men is met het gewijde water. Dan wordt de 'Dringende litanie' gebeden, waarbij de namen worden genoemd van degenen voor wie deze waterwijding gehouden wordt. Tot afsluiting is er de wegzending waarmee de kleine waterwijding ten einde komt.

De mensen nemen vanuit de kerk gewijd water mee naar huis. Het heilig water wordt gebruikt door ervan te drinken, tot zuivering van ziel en lichaam en tot genezing van zwakheden. Het wordt ook gebruikt om er huizen mee te zegenen door ze te besprenkelen; men kan er ook mensen mee zegenen of objecten, bijvoorbeeld een auto.

Leo van Leijssen

Pokrof

is een uitgave van:
katholieke vereniging voor
oecumene athanasius
en willibrord

